

FRANTIŠEK NOVOTNÝ

MATEŘÍDOUŠKA — MATRIS ANIMULA

O profesoru Václavu Machkovi je možno říci, že je „botanik mezi jazykozpytci“, zejména pro jeho knihu Česká a slovenská jména rostlin (Praha 1954), napsanou s jedinečnou znalostí této části živé přírody a s láskou se jí zabývající. Se smyslem pro řád tu představuje sta a sta názvů rostlin v češtině, slovenštině i v jiných slovanských jazycích, podává s větší nebo menší jistotou jejich etymologie a ukazuje podnětně na problémy, které je třeba řešit. Doufám, že vlídně přijme můj drobný příspěvek k jednomu z těch problémů, k výkladu jména mateřídouška, obsaženému na str. 202 jmenované knihy.

Jméno mateřídouška je lidový název rostliny, která se ve vědecké soustavě jmenuje *Thymus serpyllum*. Z ruského lidového názvu bogorodskaja trava lze soudit — vykládá Machek — že prvotní význam slova mateřídouška byl „duše (dech) Panny Marie, zbožný to název pro trvale nejvonnější lidu známou bylinku“.

Na tento výklad však vrhá jiné světlo — nač chceme v tomto článku poukázat — to, že *mateřídouška* je nepochybně překlad latinského *matris animula*, kterýžto název uvádí biskup Isidorus Sevillský (asi 570—636) ve své knize *Origines* 17, 9, 51 (citujeme podle vydání W. M. Lindsaye): „*Herpyllos, quae apud nos serpillus vocatur, pro eo quod radices ipsius longe serpant. Eadem et matris animula, propter quod menstrua moveat.*“ Název *matris animula* se vyskytuje také v glosách CGL 3, 538, 61: „*erpillo id est matris animula a ib. 561 3 erpillum id est (matris) animola*“.

Všechna tato uvedená místa se shodují v užití deminutiva *animula*, jemuž odpovídá čes. *douška*, stčes. *-duška* = dušička a s nímž se shoduje tento název v jiných jazycích slovanských, jak uvádí Machek. Povšimnutí zasluhuje i to, že u Isidora je výraz *matris animula* položen souřadně vedle svého synonyma *Herpyllus*, kdežto v uvedených glosách je výraz *matris animula* výkladem svého synonyma a patrně je pokládán za známější. Slovo *animula* je proti základnímu *anima* výraz více nebo méně expresivní, znamenající buď něco milého nebo něco, o čem se mluví s pohrdáním; někdy se významem blíží slovům *duše, člověk, osoba, život*. Např. Cic. At. 9, 7, 1: „*quae litterae mihi quiddam quasi animulae stillarunt*“; v melancholické a přitom hravé básničce císaře Hadriana „*animula vagula blandula hospes comesque corporis...*“; CIL 25 408 „*animulae bonae et benedictae*“; Cic. epist. 4, 5, 4 „*in unius mulierculae animula si iactura facta est*“; Aug. epist. 137.1 „*superbae animulae*“. Citový přízvuk má slovo *animula* také ve spojení *matris animula*, jeho význam je tu jasný. Jinak je tomu se slovem *mater*, jehož genitiv určuje základní slovo *animula* a samo tu je bez jakéhokoli slovního určení. Kdo je *mater*? Jistě to není určitá osoba jako např. bohyně *Magna Mater*. Podle našeho mínění je tato *mater* totéž co matka v Erbenově Kytici, výtvar lidové pověsti: zemřela matka, sirotci chodili k jejímu hrobu ji hledat, matce se jich zzelelo, její duše se vrátila a vtělila se v drobnolistý kvítek, jímž pokryla mohyly, děti ji poznaly po dechu a nazvaly ten kvítek mateřídouška. Domníváme se, že pověst s tímto obsahem byla i v antickém lidovém podání

a že odtud vzal název *matris animula* Isidorus a pojal jej do svých etymologií. Sotva tu jde o souvislost s Pannou Marií, jak bychom snad čekali od křesťanského biskupa; jeho etymologie „quod menstrua moveat“ je ovšem výrobek jeho samého.

Takto posunujeme znalost pověsti o mateřídoušce na sám konec antického starověku.

БОГОРОДСКАЯ ТРАВКА — MATRIS ANIMULA

Автор считает вероятным, что название этого растения — *mateřídouška* — представляет перевод латинского названия *matris animula*, засвидетельствованного еще в 6—7 вв. н. э. и отразившего древние предания о воплощении души умершей матери.

Перевел Р. Мразек